

DRVAR, APRIL 1941.

ODLOMAK IZ DRVARSKOG DNEVNIKA

Preturajući rukopise naišao sam na neke sveske. Jedanaest na broju. Znao sam da postoje, ali je to bilo jedino što sam znao o njima. Pre dvadeset godina sam ih napisao i sada, dok prelistavam, kao da čitam zapis nekog nepoznatog, poneki detalj me neodoljivo privlači, uzbuđuje, zapanjuje. I mislim da neće biti ni za druge nezanimljivo poznavstvo sa ovim pribeležkama koje danas već tu i tamo poseduju vrednost dokumentarnosti. S obzirom na tadašnju situaciju, pisane su povremeno tako da u stranim rukama ostanu neme kao šifrovane poruke. Na tim mestima morao sam menjati prvobitni tekst da bi postao razumljiv i drugima. Ostavio sam, međutim, neizmenjeno sve ono što se odnosi na same događaje i što svedoči o tome koliko je dugo stranac, kakav sam ja tu bio, bespomoćno tražio objašnjenje onoga što je video.

Kad sam sa M. napustio Pariz nije mi svetlela ni iskrica nade. Odatle sam morao da odem i došao sam ovamo jer je to bila jedina zemlja kuda se još moglo, jer čovek, dok ga ima, negde mora da bude.

A znao sam, naravno, da će i ovamo stići rat. Svakodana sam se budio, sedao za sto sa saznanjem: na putu je, to jest na putu smo prema njemu, nezaustavljivo. I već u Parizu 1939-te, a još mnogo više ovde, odavno već zatucan pozdravljam večeri: opet je prošao jedan dan i još ga nema, još uvek živimo. Još uvek živimo — to je već odavno mnogo nestvarnije a da bi se na to moglo naviknuti.

Rat. Moja mašta nije mi mogla da se zanima nekim drugim. Jedino njime koji se jednako približavao, njime i svim što sa sobom donosi. I sad je tu.

I eto, ispostavlja se da ni najneobuzdanija mašta nije nalik na mitskog krilatog ata. Zaista, samo je jadni, ubogi đjavo, fušer koji se spotiče na štlama otrcani uspomena. Nikad neće dostići stvarnost života — ili bi to trebalo možda nazvati drukčije: fantaziju stvarnosti.

Čak i ono za koje se obično govori da se „događilo u dliku onako kako sam zamišljao“ — čim se dogodilo već je nešto sasvim različito od onoga što je bilo u mislima. Zato, već i zato što se dogodilo. Jer je od fantoma očigledno u činjenicu. Postalo je čulima dostupno, očima gledaš, u ušima odjekuje, pa čak ne samo da možeš da osećaš, već ga moraš osećati. Ispružiš li ruku — njega moraš dotaći, a u vazduhu koji udišeš prisutan je njegov okus. Ni najmućnija priviđenja nemaju moć da ti dovoljno nagoveste koliko će biti strašno ono što zastrašuje kad jednom postane stvarnost. Možeš da se pripremaš na njega godinama, budim i u snovima. Kad nastupi ipak te iznenađi. Od zamišljanog, od mogućeg, što je ipak samo potencijalno stvarnost, postala je prava, tupa, nepokretna realnost bez osjećaja. To je onaj novi kvalitet koji se unapred ne da iskustiti i doživeti. Time što je postao zaista stvarnost, stvarnost koja se ne može zaobići, kojom se uzaludno umaraš, stvarnost koja se u svakom minutu dana u bezbrojnim oblicima sručuje na sva čula, time je u jedan mah sve postalo prošlost, sve što je dotle bilo, pa i mašta kojom si, navodno, doživio grozotu sadašnjosti.

Užas i Užasavajuće su prisutni, ispunilo se, stiglo je. On je taj koji gospodari, čije lešinarske oči susrećeš bilo kuda skretao svoj prestravljeni pogled. Čak i strah, kojim si nekad stvarao sliku strave, preoblićuje se u idiličnu uspomenu pri poredjenju tvoje predstave i onoga što sad postoji. Može strepnja od budućnosti da bude vidovita i može paleta zatrovanje, mazohističke mašte da obiluje vriskavim tonovima — i pak, drugo je kad naiđe svom čulnom brutalnošću bol, kada te od stopala do temena samostalnim životom boli i boli i boli svaki tvoj delić... A tvoja znamenita ličnost, „ja“, samosvest, „gori dičak čovekov“ nije ništa drugo od taj bol i bol i bol.

Nisu bajke nego je stvarnost

nestvarna. I nestvarno je koliko je daleko, koliko je zamaklo u prošlost vreme koje je prema kalendaru pre par dana još važilo kao sadašnjost, a i bilo je to.

Pre neki dan radovao sam se još i tako besmislenom ali za mene jedino dostupnom „rezultatu“ što sam, kao za inat, uspeo da nastavim svoje jedino zanimanje, pisanje, pa da sam tako u istoriji Jevrejina Arona, te figure koja je iskrsla u meni prvo u Rumuniji a zatim u Parizu, dospao do sredine planirane trilogije. A nisam ni slutio koliko sam bio u pravu kada sam se tome radovao kao rezultatu. Sad bogme znam. Sad, sad, kad sam započeo opet — kao svojevremeno u Moskvi, pa u Parizu — da pišem dnevnik, opet zato, jer ništa drugo osim pisanja ne mogu da radim. I zato, jer sada, tu na brodu koji tone pisati nešto drugo osim dnevnika za mene je apsurd.

Za M. tu je bolnica, njen posao, i to strahovito mnogo posla. Njen rad je za sada štiti od ljubopitljivih nastajta na njen inkognitio. Ona je jedini lekar na mestu gde ih je ranije bilo četiri. A u bolnici je i višak rada koji namneću ranjenici građanskog rata započetog istovremeno sa izblajanjem rata. Tako je bolnica novi centar i mog života.

Što se više zgušnjavaju događaji to je sve neizvesnija moja preterano upadljiva egzistencija. Pre rata ona je predstavljala samo kuriozum. Sada je drukčije. „Muž doktorice“ — to nije zanimanje. Naročito ne u mom slušanju, jer sam stranac, došljak i, što je još gore: Jevrej. Sem toga jedini čovek ovde za koga se ne znam kome pripada i o kome ni ko ne zna ništa. Što o meni ništa ne znaju to je, naravno, sreća (— sreća! — čak i reč čudno zvuči), ali je u isti mah razlog više da činjenica što uopšte postojim, što još uvek ovde postojim deluje danas jednostavno kao neuljudnost, kao uvreda. U ovoj mojoj egzistenciji je sve nepojmljivo, sve sumnjivo, od sveg sveta oduzdam: mnogo knjiga, pa onda taj zakatančeni drveni sanduk, a i jezik jedva mucavo naticam. I sam osećam, kad se u očekivanju

M. vrebajući novosti, klatarim oko bolnice, da čak i moja fizička pojava, besposleni dugajlija, kakav jesam, predstavlja sada skoro izazov. A sve mi je teže da u dovoljnim svakodnevno ponavljanoj želji M. da se ne pokazujem, da ostanem u sobi.

Ima ljudi koji na svaki način padaju u oči. Time što se pokazuju, a i time što se ne miču van četiri zida.

Tek smo na početku. Samo što znamo da su brodovi počeli da tonu. I ova naša mala ladja, poslednja mala ladja naš brodolomnika, Drvar, koji sa svojih tri hiljade stanovnika pruža u malome pravu očiglednu nastavu o tome šta se zbiva u čitavoj zemlji i sa čitavom zemljom. Prizor me toliko iznenadjuje, toliko opčinjava da ponekad skoro i zaboravljam da smo mrtvaci na privremenom odsustvu. Napisao sam, a sad vidim da sam plagirao. Pre dvadeset dve godine, doveden pred svoje dželate, ostarvao Eugen Leviné svoj položaj i svoj odnos prema datoj situaciji. Plagirao sam, jer se događaja da nove situacije plagiraju minule. I na ovo skroz nazkroz besmisleno pisanje dnevnika sam se odlučio, ja mrtvac na odsustvu, verovatno zato, jer je uvek tako bilo da sam bolje razumevao ono što bih doživio ako sam pokušao da zabeležim, napisati. Nastojao bih da sledim, nekako jasnije da prozirem, shvatim sve vesti, događaje, utiske, koji me ovde u neprekidnom talasanoj preplavljuju, makar tačno znao da su sutra biti jedan od tih kojima je okončano ono stanovište odsustvo.

Ono što mi se od ove zemlje otkriva u ogledalu malog bosanskog mestašća i nehotice svaki čas uporedjujem sa stvarima koje sam video u Parizu pred početak i u prvim danima rata. Ovde je sve drukčije. Naslov uvodnika iz *Le Tempsa*: „Mourir pour Danzig“ koji je tamo postao parola i lozinka, ovde bi izazvao — pa je i izazvao — buntovno negodovanje. Ovoj „trezvenosti“, potpunoj malodušnosti i apatiji koja je tamo bila opšta — ovde ni traga.

O Drvaru, u kojem je sve izgledalo tako mirno, sredjeno, upravo melanholično lišeno događaja — bar za neupućenog kao što sam ja —, o tom malom Drvaru dalo bi se sada pomisliti da je samo čekao na eksploziju neposrednih suprotnosti. Rat još nije bio ni započeo, a kulise su već i u toj dolini počele zloslutno da se lujaju i cepaju. Na vest da se Jugoslavija kao „nezaraćena“ strana priključila trojnom paktu, glupaci su se mogli ponadati da čemo na taj način bar mi ispli-

vati iz rata. Umesto toga — mogu da govorim samo o Drvaru — ovde su se u prividno uspavanom Činovničkom domu, gde sam dotle vidjao ljude samo za jelom i za kartaškim stolom, tako rasplamsala raspoloženja da su izubijali na mrtvo ime jednog sudiju. Zato, jer se izjasnio u tom smislu da je vlada mudro učinila što se priključila u svojstvu „nezaraćene strane“ fašističkim silama koje su u vrtloglavom tempu gazile svaki otpor. A u isto vreme pozvali su kola za hitnu pomoć u fabriku celuloze. M. je moj glavni izvor vesti. Kako je ona dozvala, u fabrici je jedan nadzornik na vest o pristupanju izjavio: „Hitler je naš pokrovitelj!“ Tuča je izblila za tili čas. U rukama nadzornika blesnulo je sečivo, jedan radnik je takodje potegao nož. Zajedno su ih doveli u bolnicu. Nadzornika sa manjom ozledom, a radnika obilivenog krvlju. Sa teškom ranom, kaže M. Nož je izmedju dva rebra povredio pluća. A noću — dok su na ulici krstarile grupe priredivši zaglušna izrugivanja pod prozorima nekolicine građana poznatih po simpatisanju sa fašistima — u hodniku bolnice uhvaćen je jedan radnik koji se, navodno, uvekao s namerom da se osveti nadzorniku-hitlerovcu.

A zatim, četiri dana nakon potpisivanja pakta, 27. marta: dr Zotović, direktor bolnice, priča sa M. Jutros otvorim radio i iz Beograda umesto vesti čujem vojne marševe i himnu, opet marševe i stalno iznova himnu. Ozlojedjen hoću već da krenem dalje kad se oglasi spiker i javlja da je vlada dala ostavku, regentski savet takodje, i da je general Simović obrazovao novu vladu koja je pristupanje paktu proglasila nevažnim. Čisto vojna vlada. Ovo poslednje je dr Z. naročito oduševljavao. Šta znači promena, šta se tak i u prvim danima rata. Ovde je sve drukčije. Naslov uvodnika iz *Le Tempsa*: „Mourir pour Danzig“ koji je tamo postao parola i lozinka, ovde bi izazvao — pa je i izazvao — buntovno negodovanje. Ovoj „trezvenosti“, potpunoj malodušnosti i apatiji koja je tamo bila opšta — ovde ni traga.

O Drvaru, u kojem je sve izgledalo tako mirno, sredjeno, upravo melanholično lišeno događaja — bar za neupućenog kao što sam ja —, o tom malom Drvaru dalo bi se sada pomisliti da je samo čekao na eksploziju neposrednih suprotnosti. Rat još nije bio ni započeo, a kulise su već i u toj dolini počele zloslutno da se lujaju i cepaju. Na vest da se Jugoslavija kao „nezaraćena“ strana priključila trojnom paktu, glupaci su se mogli ponadati da čemo na taj način bar mi ispli-

ljin je obećao da će u slučaju napada na Jugoslaviju pružiti oružanu pomoć. U Drvaru vlada nevidjena radost, svuda zastave na kućama.

M. drži lekarsku vizitu. Radnika sa probodenim plućima upita kako mu je.

Kao i ostalim pacijentima i njemu upućuje pitanje kao lekar. Ovaj, međutim, shvata na svoj način i, naročito naglašavajući, sav ozaren od zadovoljstva, odgovara: — Nikad bolje ne sad.

I to nije bilo individualno, to je opšte raspoloženje. Meni je od prvih dana palo u oči da su kuće i porodice činovnika, takozvane inteligencije, u pravom smislu kakve odvojene od ostalog stanovništva, naročito od radnika.

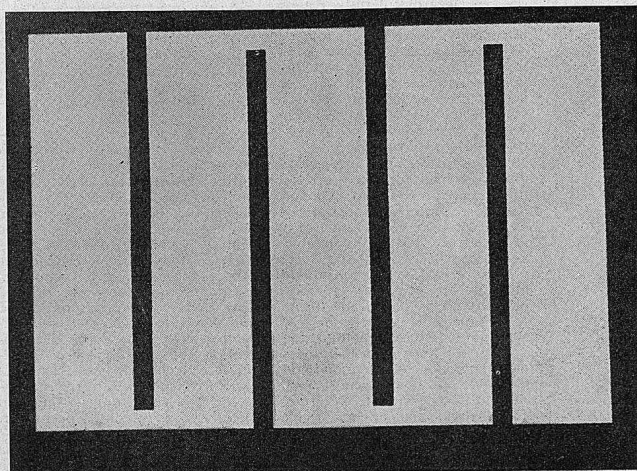
Drvar je sa njegovom drvnom industrijom i industrijskom železnicom, osnovao izvesni Bečlija, gospodin Steinbeil kada su Bosnu zajedno sa njenim „urođenjicima“ smatrali kolonijom Habzburške monarhije. Izdvajanje činovnika, tzv. inteligencije, jedva činovničkog doma bila je valda tradicija iz tog doba. Kažem „bila je“, jer se tog dana, 27. marta u trenutku izmenilo i to. Stanovnici čaršije, trgovci i zanatlije, seljaci, radnici, inženjeri, učitelji i deca demonstrirali su međusobno izmestili. I grupe, koje su razgovarale i vrebale vesti, vasceli dan su se tako šarenili duž zastava iskićene glavne ulice, duž te zapravo jedine prave ulice. Kao da su odjednom svi otkrili srodnost sa „drugima“, sa „ostalima“. I ja sam, sišavši iz stana da sačekam M. pred bolnicom, razgovarao sa više ljudi nego za vreme čitavog našeg ovdasnog prebivanja. Prilazili su mi da saopšte svoje najnovije vesti i komentare ili da mene zapitaju znam li kakve novosti.

Raspoloženje, *en miniature*, kao u Parizu, u najžešćim, najekspanzivnijim danima velikih iluzija *Front populaire*. Zapravo i ne. Ova me masovna euforija i nije podsećala na ta pariska, nego mnogo više na nekadašnja peštanska vremena. Na ulice. Budimpešte 1918. na prve ponesene dane Károlyijeve revolucije, kada je i nemoguće, samo zato što je lepo, izgledalo dostižno. Jeste, ali je tada neposredni i glavni povod sveopšte sreće i nadanja bio taj što je okončan već davno izgubljeni K. und K. rat koji je četiri godine tiranski pustošio i klatio...

Ovde je, međutim, tek počinjao jedan rat. Pa ni među radnicima čiji je velik deo bio još upola seljački i nepismeni, ni među njima se nije mogao naći valda nijedan koji toga ne bi bio svestan. Zato je lažno svako poredjenje sa drugim uspomena, drugim vremenima i događajima. Oduševljenje koje sam video u Drvaru — govorim samo o tome što sam video — sam i o čemu sam obavešten preko M. —, ovo oduševljenje nisu podsticale iluzije.

A šta drugo onda, čime se može objasniti? Ono što je prethodilo 27. mартu, potpisivanje bečke deklaracije, pristupanje silama osovine, to je i pekarskog majstora Jagnjetovića otrglo od njegove svakidašnjice i nametnulo mu osećanje da pripada osim svojoj porodici i jednoj široj zajednici. Na taj način je nekako postala stvarnost, imperativna realnost reč kojom se ta jedinstvenost označava: narod. I taj narod je na ono što je prethodilo 27. mартu reagovao kao na mučki podmetnutu izdaju, na ponižavajuću sramotu. I osećali su u neku ruku da su 27. mартom napravili procep na svemu što je dotle ličilo na nezadrživu fatalnost. Taj dan je možda zato delovao toliko, jer je ljudima predčio njihovu sopstvenu snagu. Toga dana su pobedili i — to je bilo očigledno takoreći na svakom koraku — najednom su se osećali slobodnim i slavili to što su se međusobno prepoznali u zajedničkom buntu i negodovanju.

Ali istovremeno — slušao sam i sam razgovore šipadovih železničara i trgovaca, mog starog poznanika, a M. isto to zapažala kako kod bolesnika takodje dr Zotovića, Vašalića, šefa bolničke administracije i kod babice — svuda je prisutna i u isti mah i jasna svet o tome da 27. mарт ne može da ostane i neće ostati bez odgovora Berlina. Ali parola:

kompotizir

Julije Krstić

mladost

„Bolje grob nego rob“ — ta parola koja bi u svakoj drugoj prilici bila samo grlata fraza, tu i sada značila je ne samo polemički izraz jednog aktivnog stava, već i naziv za jedan svesno i odlučno izabrani put.

Već dva dana kasnije, zastave su doduše i dalje istaknute, odjednom kao da se u raspoloženjima stao gnezdit i neki teskobni nemir i osećanje bespomoćnosti. Staro prokletstvo: ovo naše siromaštvo. Nemamo radio, o događajima se možemo obavestiti jedino preko drugih i, naravno, preko novina.

Stigle su beogradske novine sa izveštajima preko čitavih stranica o uličnim demonstracijama u Beogradu, Ljubljani, Skopju i Novom Sadu. Sarajevo, Maribor, Niš takodje su na tom spisku, o Zagrebu ni reči.

U spoljnoj politici zemlje promena revolucionarnih razmera, ali u unutrašnjim poslovima sve po starom. Slike u novinama. Novi ministri polažu zakletvu.

Djura, bolničar, pokazuje M.: Hrvati nisu medju njima iako beogradske listovi i dalje pišu u tom smislu kao da su i oni zastupljeni u novoj vladi. Zagrebački listovi, štaviše, uopšte i ne komentarišu događaje od 27. marta. Tek je posle pet dana stigla vest da je dr. Maček otpustio za Beograd. Drugim rečima, posle 27. marta pet dana se ništa nije dogodilo što bi iole ličilo na korenito preuredjivanje unutrašnjih suprotnosti. Pred kraj marta je, ovde u Drvaru, ona prividno jednodušna euforija 27. marta nekako postala prošlost. Dotle nas nije zanimalo, ni ti smo znali ko je u Drvaru Srbin, a ko Hrvat. Kako su od 27. marta prolazili dani, u Čimovničkom domu, a M. kaže i u bolnici, ova je razlika postala osjetno naglašena.

Mobilizacija. I dr. Zotović je primio poziv. Brine zbog svojih stvari. Zamolio je M. da se sa mansarde, gde stanujemo, presele u njegov stan. „Ja idem da poginem“ — rekao je. Ne pateritično, samo dosledno, jer, kao i većina ovde, ni on nije imao iluzija. Trenutno samo Nemci mogu da pobeđuju — to su znali unapred. Ono što niko nije znao unapred, to je potpuna dezorganizacija, to da će njihova vlastita vojska početi da puca — vojnik na vojnika i oficira, a oficiri izmedju sebe i na svoje vojnike. Računali su s tim da će Nemci bombardovati Beograd. Ali niko nije bio pripremljen na to da će od prvog dana rata zanemeti bolnici-stanica i da će, kao i stanovništvo cele države, i Drvar ostati bez vesti i upravljanja. Velika blagodet našeg novog stana, Zotovićev radio-aparat, nije se pokazao kao blagodet. Beogradske radio nije funkcionisao, a zagrebački je takoreći bez prekida emitovao samo urlanje sirena koje su najavljivale dolazak i odlazak aviona.

Drvar je skoro preko noći ostao bez življa. Najveći deo stanovništva povukao se u okolna sela. To je takodje uvećalo paničnu bolesnicu su i u najvećem stanju bili da odu kućama. Kada su se oglasile sirene svi su izbezumljeno trčali iz kuća na njive. Bolničari — mali Nikola, babica, Paja — uprkos svih pretnji M. napustili su bolnicu ostavivši nepokretne bolesnike. Najzad se i bolnica ispraznila. Ostali su samo jedan železničar sa prelomom kičme i jedan starac čija je noga bila u šinama. Trećeg dana je i onaj sa prelomom kičme izveo da ga odnesu kući. Da, tako je, bio je još jedan sa upalom slepog creva. Ja više nisam morao da sačekujem M. pred bolnicom, bio je exlex i ja sam živeo medju zidovima opustele bolnice. Za vreme jedne uzbune, pošto se sve muško bolničko osoblje razbego po poljima, bolesnika sa upalom slepog creva koji nas je preklinjao, odneli smo nas dvoje na nosilima bar u dvorište bolnice.

Kad nisam u bolnici sedim kraj radio-aparata. Jednog dana telefonira Vašalić. Pomislio sam da se i on, poput ostalih, raspituje o vestima, ali već od prve reči, čujem, glas mu drhti od radosti. On je taj koji želi da mi kaže novost. U opštinu je stigla službena depesha: Rusija i Turska objavile su rat Nemačkoj. Sigurno? Više nego sigurno! Jurim u bolnicu, bolesnici likuju, M. nalazim u ambulanti, na vest briznu u plač, a

Mlada sam kao uzglavlje livade,
kao kiša pod kljunom ptice.
Kao pesma lica rascvetanog sunca ruže.
Mlada kao na mladosti stabla ptice.

Danas sam kao pčela pod obalom lepote.
Danas sam koraci šume na asfaltu.
Danas sam zemlja što rukuve doji.
Danas sam pšenica što širom zemlje diše.

Danas sam mleko dlanova u priči beskraja.
Danas sam curkut što upali svetiljke.
Danas sam blesak vidika u sazeždju krvi.
Danas sam zagrljenih šuma vidika gugutka.

Danas sam u cvetu neba čovek.
Danas sam proleća splet nad krovju mrava.
Danas sam riba što diše
prsten vode pod ključem zraka.

Danas sam sama pod tornjevima godina.
Danas sam pupoljak neba u krilima.
Danas sam zvono mora u školjci vremena.
Danas sam olujokuća okeana.

Danas sam za zid koraka uzvičana munja,
danas cvet vremena sa mojih usana diše.
Danas sam pod sidrom godina plamen.
Danas sam tišina naga od vode i oblaka.

Danas sam ljuljaška šume
sa neizmernom mesečnom krovova.
Danas sam vreteno vira od priče beskraja,
iz ogromnog sunca šuma iščupana,

mladost u njegovom vatrometu bilja,
danas rebram u kavezu mora
i krhke ptice rebara broje zvezde,
danas sam na asfaltu pesma bora.

Danas sam sva od vetra što lasta,
danas sam zvezdani plač vode iz školjke.
Danas sam smaragdini maslinjaci zora
i kaplja neba u ljubici.

Danas sam drhtava od trešnje, od rumene obale,
od bujice sokova što se laptaju u meni.
Danas sam raspevanih mirisa staza.
Danas sam zaspali šumori i šipraga zlato.

Danas sam plamnohućna kao vodopad Plive,
u cveću oblaka, u groždju Vojvodine žamor zora.
Danas sam plamen vrta u ptici.
U curkutku zvezda srebrna čar mora.

Danas sam more kad vihori pesmom.
Danas sam vatra u kavezu misli.
Sa žarkim ruhom jutra, sa ružnim srcem šuma,
danas sam curkuta ruku ruja žetve.

Danas sam u ognju cveta,
danas sam zviždaljke polja, kada sam u haljinama zore.
I srce gde žubori skrivaju gugutke, srce sveta.
Danas sam dragulj snova nad cvrčcima podzvezdina.

I leptirova purpur u jedru vidika.
Srebrni ulica vrtlog u rujnozagrllaju cveća.
Proplanka plamnog pesma u klasu zore.
Danas sam vatra krvi od zore grlice.

Danas sam fosforna samoća pod sanjarijama oblaka
i ptica što grmeni iz snova zaranaka.
Danas sam vodopad zipka i zora buktinjeća,
žurborosmeh na rešetkama cveća.

Vru zore fabrika i sokovi hrle.
Na usni obale sunce u ptici dana.
U zelenom ronu vetra uplašene jagode grudiju.
U poljupcima oktobra groždje se rumeni.

Cvet mene u pramen biljke što leže
talasa zadimljene ravnice. Krv kao ptica.
Ja sam pahuljica jutra gradu kroz fabrikoulice.
U vrtovima moje mladosti cvetaju vidici.

Luk ptice preneo je moje mladosti
neizdavlji zvuk proleća
na dve obale, propevale
svetloću krilatih krovova.

Zvezdi mi vreme iz usne, žamori u cvetu
i vlati jutra pevaju mi u kosi
i mozak mi je zvezdani žubor boja,
kroz plavost stabala dok ptica me gleda iz ruke,

oljubavljuje moja krv što miriše na jasen, na zovu,
zemlja me gleda trgovima, peva me stablima i nosi kroz
[smeh zumbula.

Krov sam radosti od crvenih štiglica.
I lice mi je proleća azalea.

Pesmu u sebi nastavljam kao zemlja.
Biljur pesme u stablu zrakova,
ostajem spomenik za zid koraka
što doneseš sunce raskrlljeno u meni,

epoha — spomenik prolazi ulicama,
prolaze ulicama krilati brzaci srca,
pod zubima crnih munja sam gordost što dreni
i pristaništa „dovidjenja“ što se u suncu peni.

Danas sam mlada kao godina svetiljke
u mleku vidika.
Ptica posuta srebrom vetra i zaljubljen u trsku dana,
dva plava beskraja ruku oblaku sa usana.

Danas sam talasavo zvono mora u gongovima drveća
i nestrpljiva pčela dana.
Danas sam ptica izgubljena u vratima vidika,
bogata kao brdo ljubicića.

Danas sam na života zlatu leto,
lomno od groždja. Žamor u rogu oktobra.
Praskozorja ustaju i ističu zastave
za reči koje stanuju pod krovovima ljubicića.

Gordana TODOROVIC

babica me poče ljubiti... Vest je plauzibilna: prethodnog dana Nemci su probili front, doprli do Soluna. To je moralo da pokrene Rusiju i Tursku. Sasvim plauzibilna, pa ipak, uzalud vrtim radio, ni jedna stanica ne govori o velikoj novosti... Te noći, posle dvanaest budi nas lupanje. Sestra M. sa mužem, Mátyás Györgyom i lepim velikim sinom Péterom. Na njihovu beogradsku kuću pala je bomba prilikom šestopapriskog bombardovanja, iz podruma su se još popeli u nekadašnji stan da nadju u ruševinama kaput a zatim ih je podela bujica zajedno sa stotinama i hiljadama drugih, seli su u prvi voz na koji su naišli. U vozu su tek odlučili da će nastojati da se demognu Drvara. Pet dana su putovali. Usput su slušali na desetine sličnih vesti kakvim me je Vašalić obrađivao.

U jutro na dan dolaska Györgyovih već deset minuta slušamo iz kreveta brujanje aviona dok najzad zauraju sirene. Niko ne zna jesu li neprijateljski avioni li naši. Sirene sviraju tako bezbroj puta na dan. Senzacija drvarska: u vozu koji dolazi u Drvar uhvatili su i pretukli jednog nemačkog špijuna koji se izdavao za beogradskog kurira. Nekoliko dana kasnije „špijun“ je dospelo u Drvar, u bolnicu. Dr. Schlesinger, Jevrejin, zubar iz Subotice koji je u Kninu služio vojsku. Kada

su u Kninu ustaše istakli belu zastavu i objavili vojnicima neka idu kud ih noge nose, bojeći se da ne dospe u nemačko zarobljeništvo, falsifikovao je sebi dokumente na tudje ime. Već u vozu su otkrili falsifikat i smesta ga prebili. A tu, u Drvaru, žandari su mu, prema nalazu M., slomili sedam rebara. Tek je tada priznao zašto je falsifikovao sebi te papire. Sami žandari i jedan kapetan — stariji čovek, nekada vrsta komandanta ovde — došli su da ga posete i molili M. da učini sve što može da jadni čovek ozdravi. Svojim usima sam čuo kad je kapetan rekao doktoru Schlesingeru: — Lekar, inteligentan čovek pa ovakvu glupost da napravi, i kad ste već napravili što niste rekli odmah — otkud bismo vas dirali, svi bismo vam samo pomogli.

Kraj železničke stanice eo dan je ležao leš nekog jugoslovenskog pukovnika. Nikom nije palo na pamet da ga je trebalo ukloniti. Ništa se drugo nije moglo saznati osim da ga je ustrelio jedan kaplar. Jer ga je smatrao špijunom. Ubio ga je i leđa. To je ustanovila M. koju su pozvali u svojstvo veštaka. Kaplar, mlad čovek, šećkao se još danima po Drvaru. Nikoga nije bilo ko bi ga pozvao na odgovornost. U pukovnikovim džepovima novac već nisu našli, u novčaniku su bile samo fotografije i negativni nalaz zagrebačkog Hi-

gijskog zavoda o izvršenom pregledu krvi. Sahratio ga je najzad pop Milan na drvarskom pravoslavnom groblju.

24. april 1941.

Stektanje mitraljeza na obali reke ispod našeg kuhinjskog prozora. Nemački vojnici vežbaju na zaplenjenom jugoslovenskom ratnom materijalu. Jedan bolničar, koji se sada vratio iz vojske, ispričao je kako je sve bilo — to jest kako ničeg nije bilo što bi koliko-toliko ličilo na organizovani otpor...

Nije novost. Prvi ratni ranjenik bolnice je jedno osmogodišnje dete kome je metak koji je našao u šumi otkinuo dva prsta. Nakon toga što se bolnica bila sva ispraznila i ostao jedino starac sa slomljenom nogom, sedmog dana rata stari je počeo da dobija društvo. Po podne su telefonirali iz Oštrelja da dolaze ranjenici, neka se bolnica pripremi. Bio sam pored M. kada su pripela prva kola sa ranjenicima. Prvi, jedan vojnik koga su uneli na nosilima, nije dospelo na operacioni sto: odneli su ga pravu u mrtvačnicu. Zatim su se redjali ostali. Sve do zore. Me jedini lekar, rendgenolog, internista — hirurga nigde u blizini. Ovo je prva noć, hoće li se moći ikada zaboraviti? Žandar sa streljenim plućima, pa jedan mladi vojnik kome nedostaje ša-

ka, jedan sedamnaestogodišnji mladić sa ranjenim kolenom, a najužasnije je što niko od njih nije video neprijatelja. Ovde se pronosila vest da se na jedan sat odavde, u Grahovu, vode borbe, ranjenici su, međutim, zadobili svoje povrede ili zato što su se unesrećili svojom nepažnjom, ili zato — i to je bio najveći uzrok — što su u nesporazumu, podorenju, držeći svakoga za izdajnika pripucavali slepo i divlje izmedju sebe. Na primer žandar sa ranjenim plućima. Jedno tuče vojnika opkolilo ga je na trubarskoj karauli. „Predaj se!“ — rekao mu. On, misleći da ima ustaše pred sobom, počeo je da puca, sam protiv čitavog tučeta. Kada su ga ranili i zauzeli karaulu ispostavilo se da su se i napadači prevrtili. Mislili su da se žandar priključio ustašama.

Hiljade i hiljade vojnika je lutalo tražeći neprijatelja i čitave jedinice su se pojavljivale u Drvaru tražeći komandu koja će ih povesti u borbu. Samo sam u Madjarskoj 1918. video sličan haos. S tom razlikom da tamo već niko nije hteo da ratuje, dok su ovde osećali svi da bi značilo vaskrsenje kad bi neko izdao naredbu: treba poći ovamo ili onamo, vodiću vas protiv neprijatelja.

Sa madjarskog preveo
V. JAMBOR